

BUXORO VOHASIDAGI VARDONZE QO‘RG‘ONINING ANTI-K VA O‘RTA ASRLAR DAVRI TARIXI

Ahmadov Ahmadjon Asror o‘g‘li
BuxDU “Arxeologiya va Buxoro tarixi”
kafedrasi katta o‘qituvchisi, t.f.f.d.

Bafoyeva Sarvinoz Umidjon qizi
BuxDU Arxeologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro viloyatining Shofirkon tumanida joylashgan Vardonze qo‘rg‘oni haqida malumotlar berilgan. Shaharning kelib chiqishi va tarixi haqidagi malumotlar ilmiy tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: “Var”, Muhammad an-Narshaxiy, Shopur, arablar davri, arxeologik qidiruvlar va topilmalar, Akram Asqarov, Yaxyo G‘ulomov, N.S.Nikoshin.

Tarix bu insonning taraqqiyot yo‘lidir. Daraxtning ildizi qanchalik chuqurroq kirib borsa, u shunchalik yuksakka bo‘y cho‘zgani kabi xalqning tarixi qanchalik teran bo‘lsa, uning istiqboli shunchalar teran bo‘ladi. Moziyning ibratli sabog‘i, qadriyat va urf-odatlar, ananalari, bugunning mohiyat-mazmuni, istiqlolning teran idroki tarix vositasida anglanadi. Shofirkon tumanidagi arxeologik obyektlar ham topib, o‘rganilib dunyo yuzini ko‘rmoqda, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Shofirkon juda boy tarixga egaki, u Buxoro tarixi bilan uzviy bog‘liqdir. Tarixchimiz Muhammad an-Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarida Vardona – Shopurkonning tarixi Buxorodan qadimiyroq ekanligi, u bir mustaqil davlar sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘lganligi, ma’naviy hayot taraqqiy topganligi, savdo-sotiq rivojlanganligi va bundan tashqari, chet davlatlar bilan bevosita aloqa qila olganligi haqida behisob malumotlar keltirilgan.

Vardonze toponimi haqida gapiradigan bo‘lsak, “var” so‘zi so‘g‘dcha tildan olingan bo‘lib, aholi yashaydigan va chorva mollarini saqlash uchun chor atrofi devor bilan o‘rab olingan qadimgi istehkom manosini bildiradi. Zardushtiylarning muqaddas kitobi bo‘lmish Avestoda ham “var” so‘zi shahar manosini bildiradi. Masalan, “Vardonze”, “Varaxsha”, “Dalvarzin” kabi toponimlar ham shu so‘z asosida qurilgan. Vardonze - “qo‘rg‘on”, “podshohlarning maxsus qarorgohi” degan manolarni ham anglatadi. Bundan tashqari “Qo‘rg‘oni Vardonze” nomlari bilan ham atalgan. Xitoy manbalarida “Vardoni”, “Vardono” shakllarida uchratishimiz mumkin.

Bu yurt tuproqlariga mahliyo bo‘lib qolgan, umga muhabbat kishvari, qalb gavhari deb qaragan Shopur ismli yigitning e’tiroflari, suv olib kelib bu yerlarni obod qilganligi bu zaminni ne chog‘li go‘zal bo‘lganligidan dalolat beradi. Asli bu diyoy atamasining kelib chiqishi haqida gapiradigan bo‘lsak, Sosoniylar shahzodasi Shopur

ismidan kelib chiqqan. III-IV asrlarda bu shahzoda o'z lashkarlari bilan shu hududga ov qilish maqsadida keladi. Bu yerlar unga yoqadi va Buxorxudotdan bu yerlarni olib qasr va qishloq qurdirgan ekan. Hozirgi kunda to'liq arxeologik ishlar olib borilmaganligi sababli bu hududning yoshi haligacha baxs munozaralarga olib kelmoqda.

Kom nomli ariq qazdirib, tepalikka suv olib chiqqan ekan. Shunday qilib u yerda Shopurning katta mulki paydo bo'ladi. Shopurning vafotidan keyin qishloqlar uning avlodiga meros bo'lib qoldi. Qutayba ibn Muslim Buxoroga kelgan vaqtda Shopur avlodidan Vardonxudot hukmronlik qilayotgan edi. bu hukmdor va Tag'shoda Buxorxudot o'rtasida ziddiyatlar mavjud edi. Vardonxudot vafotidan so'ng Qutayba Buxoro mulkini Tag'shodaga berdi.

Narshaxiy yozishicha, bu katta bir qishloq bo'lib, ko'handizga, katta va mustahkam hisorga ega bo'lgan ekan. Bu hudud Turkistonning chegara viloyatida joylashganligidan savdo aloqalari rivojlangan deyishimiz mumkin. Har haftada bir marta bozor bo'lgan va savdogarlar ko'p kelgan. Vardonze o'z matolari bilan mashhur bo'lgan. Hatto u yerda to'qilgan ka'bapo'sh Makkaga olib borilganligi haqida malumotlar uchraydi.

VIII asr boshlaridan boshlab arablar kirib kelgan. Hozirgi kunda tepalikda olib borilayotgan arxeologik qazishmalardan chiqayotgan eksponatlar, asosan, VIII-XII asrgacha arablar bu hududda bo'lganligini bildirmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bu hudud juda boy bo'lgan va bu yer uchun tinimsiz janglar bo'lganligi ham isbotlanmoqda. Qanday deysizmi? Qazishmalarda bir hududdan bosh suyagi topilayotgan bo'lsa, boshqa hududdan tana suyaklari topilmoqda. Bu shak-shubhasiz bu yerda janglar bo'lganligidan dalolat beradi.

Vardonzedagi izlanishlar davomida juda ko'plab Xitoy tangalari va boshqa davlat tangalari topilgan. Kolleksioner Akram Asqarovning ham bu tadqiqotlarda xizmatlari katta bo'lgan. Akram Asqarovning kolleksiyalari bilan yaxshi tanish bo'lgan tadqiqotchi N.S. Nikoshinning qayd qilishicha, unda 12171 ta mis, 1489 ta kumush, 17 ta oltin tangalar, sopol va metall idishlar bo'lgan. Uning o'limidan so'ng tangalarning arzimas qismi muzeyga berilib, qolganlari sotib yuborilgan. 1887-yilda rus arxeologiya jamiyati Akram Asqarovni arxeologiyadagi xizmatlari uchun "Arxeologiya yutuqlariga yordami uchun" kumush medali bilan taqdirlangan.

Vardonzening shahriston qismi devor bilan o'rab olingan. Bundan tashqari qal'ani himoyalash uchun 124 gektar uzoqlikda qal'a devori ham mavjud bo'lgan. Devorning balandligi 4 metr bo'lgan. Bu devor, asosan, paxsadan bo'lgan. Uchinchi devor ham mavjud bo'lgan. Shahr X asrda obod bo'lgan. Temuriylar davri tarixida ham bu shaharning o'rni mavjud ekan. Masalan, Amir Temur Turonda hokimiyatni egallaganidan so'ng, o'z yaqinlarini Vardonze va Zandonachida qoldirganligi haqida ma'lumotlar uchraydi. Buxoro va Xiva xonliklaridagi nizolardan jabrlangan yurtlar

qatorida Vardonzeni ham ko‘rishimiz mumkin. Sadridin Ayniy guvohlik berishicha, 1880-yillarda Vardonze va uning atrofini qattiq shamol natijasida qum bosadi. Ko‘pchilik shaharni tark etadi. Biroq shu yerda tug‘ilgan Istat momo Qodirova 1943-yilgacha Vardonzedan ko‘nglini uzolmay qadimiy qishlog‘ida yolg‘iz umrguzaronlik qilgan ekan. Akademik Yaxyo G‘ulomovning arxeologik kuzatishlari Vardonzening XX asr oxirlarigacha obod savdo hunarmandchilik shaharchasi bo‘lib kelganligini ko‘rsatadi. Bugungi kunda Samarqand Arxeologiya Instituti olimlari bilan birgalikda tadqiqotlar olib borilmoqda va hozirda Vardonze tabiat yodgorligi tashkil qilingan.

Xulosa qilib aytganda Buxoro shahrining shakllangan tarixiy qismidagi madaniy meros ob‘ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishni yanada takomillashtirish va tartibga solish, tarix, madaniyat va me‘morchilik yodgorliklarini har tomonlama o‘rganish, ommalashtirish va targ‘ib qilish, o‘zbek xalqining bebaho milliy qadriyatlarini kelgusi avlodlar uchun saqlab qolish, Buxoro shahrining tarixiy qismi yagona kompleks sifatida to‘la qonli faoliyat ko‘rsatishi uchun bugungi kunda yetarlicha chora-tadbirlar ishlab chiqarilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Halim To‘rayev. Buxoro tarixi. -Buxoro: “Durdona”, -2020 й.
2. Halim To‘rayev. Buxoro tarixi yozma manbalari. –Buxoro: “Durdona”, 2023 у.
3. Мухаммад Наршахий. Бухоро тарихи / Форс тилидан А.Расуев таржимаси. Масбул мухаррир А.Уринбоев. – Тошкент: “Шарк баёзи”, 1993 й.
4. Мухаммаджонов А. Кадимги Бухоро (Археологик лавхалар ва тарих). - Тошкент. “Фан”, -1991 й.
5. Наршахий. Бухоро тарихи. Камалак, -1991 й.
6. Очилов А.Т., and Салимова З.Х. “Бухоро вохасининг тарихий географияси шаклланишида Зарафшон дарёсининг урни.” // Scientific progress, 2022.
7. Косимов Ф.Х. Тарихшунослик. 2004 й.
8. Муиний Р. Архитектурные памятники Бухары. –Бухара, 2006.
9. Муинов А.М. Бухоронинг меъморий ёдгорликлари. –Бухоро, 2017 й.
10. Yusuf Ro‘zi Boykandiy. Ko‘hna Poykent qissasi. –Toshkent: “Olmos qilich”, 2012 й.
11. Шишкин В.А. Варахша (Предварительное сообщение о работах 1949-1953гг.). Вып. XXIII. М., 1955. -С. 101-131.
12. Asqarov A. Eng qadimgi shahar. –Toshkent, 2006-y.
13. Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. 2007-y.
14. Asqar Mahkam. “Avesto” tarixiy adabiy yodgorlik. 2001-y.
15. Бартолд В.В. К истории орошения Туркистана. 1965.
16. Eshov B. Qadimgi O‘rta Osiyo shaharlari tarixi. –Toshkent, 2006-y.
17. Hamidov H. “Avesto” fayzlari. 1994-y.

18. Ibragimov R. Markaziy Osiyo arxeologiyasi. 2013-y.
19. Shahrillo, S. N. (2024). INDEPENDENT WORK FORMES THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF A FUTURE TEACHER. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, 3(3), 23-26.
20. Akhmadjon, A. (2023). HISTORY OF BUKHARA-AFGAN RELATIONS IN THE PROCESS OF INCLUSION INTO THE RUSSIAN CUSTOMS SYSTEM. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 3(3), 39-46.
21. Akmalovna, Q. G., & Asror, A. A. (2023). Formation of Religious Ceremonies. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 4(3), 167-172.
22. Ҳайитов, Ш., & Аҳмадов, А. (2022). БУХОРО АМИРЛИГИДА РУС-ТУЗЕМ МАКТАБИНИНГ ОЧИЛИШИ ВА ФАОЛИЯТИ ТАРИХИДАН (АРХИВ ҲУЖЖАТЛАРИ АСОСИДА). *Journal of Integrated Education and Research*, 1(3), 8-13.
23. Asror o'g'li, A. A. (2022). History of Afghanistan-Bukhara Relations in the Process of Incorporation of Bukhara Emirate into Russian Customs System. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 339-342.
24. Hayitov, S. (2023). XIX ASR OXIRI-XX ASR BOSHLARIDAGI TURKMANLAR ETNOGRAFIYASIGA OID AYRIM MA'LUMOTLAR SHARQSHUNOS DN LOGOFET TALQINIDA. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 43(43).
25. Zaripov J. G., Akhmadjon A. A. THE ROLE OF AFGHANISTAN IN DIPLOMACY OF BUKHARA EMIRATE (XVIII-XIX CENTURIES) //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 3. – №. 2. – С. 226-230.